

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Навчальний посібник

Харків
«Право»
2018

УДК 347.9:37.091.64
Ц57

Колектив авторів:

Гусаров К. В. – 89, 102, 107, 111–124;
Жушман М. В. – 1, 3, 4, 5, 6, 43, 54, 55, 56;
Кравцов С. О. – 109, 127–137;
Каламайко А. Ю. – 22, 49, 52, 53, 57–63, 85;
Мамницький В. Ю. – 64, 65, 70, 71, 72, 74, 75, 78, 82, 86, 87, 88, 125;
Попов О. І. – 13, 20, 21, 44, 73, 76, 77, 83, 84, 103, 122;
Рожнов О. В. – 36, 50, 51, 90, 93, 106;
Сакара Н. Ю. – 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 79, 81, 95–99;
Світлична Г. О. – 23–27, 32, 33, 34, 35, 94, 100, 101, 104, 105, 108, 110;
Сібільов Д. М. – 28, 29, 30, 31, 37, 66, 67, 68, 69;
Цувіна Т. А. – 7–12, 14–19, 80, 91, 92, 138

Цивільний процес : навч. посіб. / [К. В. Гусаров, М. В. Жушман, С. О. Кравцов та ін.]. – Харків : Право, 2018. – 362 с.

ISBN 978-966-937-435-6

Навчальний посібник «Цивільний процес» підготовлений з урахуванням останніх змін, що відбулись у цивільному процесуальному законодавстві, та розрахований на студентів закладів вищої освіти та практичних працівників.

УДК 347.9:37.091.64

ISBN 978-966-937-435-6

© Гусаров К. В., Жушман М. В.,
Кравцов С. О. та ін., 2018
© Оформлення. Видавництво
«Право», 2018

1. ФОРМИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Законодавством України визначені різноманітні форми захисту права. Так, відповідно до ст. 16 ЦК кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Частина 1 ст. 55 Конституції України гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це право за своїм статусом належить до основних конституційних прав людини і громадянина, має загальний характер і не може бути обмеженим. Відповідно до ст. 124 Конституції нашої держави, делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір, проте у передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Разом із конституційно закріпленою можливістю звернутись до суду з метою захисту цивільних прав, ч.3 ст. 124 Конституції передбачає можливість визначення у законодавстві обов'язкового досудового порядку урегулювання спору. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Поряд з цим ст.17 ЦК України також передбачає, що захист цивільних прав та інтересів може здійснюватися в адміністративному порядку – Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування. Так, орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування здійснюють захист цивільних прав та інтересів у межах, на підставах та у спосіб, що встановлені Конституцією України та законом. Рішення, прийняте зазначеними органами щодо захисту цивільних прав та інтересів, не є перешкодою для звернення за їх захистом до суду.

Ще однією з форм захисту прав відповідно до ст. 18 ЦК є нотаріальна форма, яка здійснюється шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених Законом України «Про нотаріат».

Поряд із зазначеними – захист прав та інтересів відповідно до чинного законодавства здійснюють третейські суди. Відповідно до

ст.1 Закону України «Про третейські суди» до третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом.

Третейський суд – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин (ст. 2 Закону «Про третейські суди»).

Різновидом третейського суду є міжнародний комерційний арбітраж. ч. 2 ст.1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» передбачає, що до міжнародного комерційного арбітражу можуть за угодою сторін передаватися:

- спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном, а також

- спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а так само їх спори з іншими суб'єктами права України.

Спори, які виникають з трудових правовідносин можуть розглядатися комісіями по трудових спорах, які є органами з розгляду трудових спорів, що виникають між працівниками і службовцями та власником або уповноваженим ним органом, за винятком спорів, що підлягають розгляду безпосередньо в районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судах (ст. 232 КЗпП). У разі незгоди з рішенням комісії по трудових спорах працівник чи власник або уповноважений ним орган можуть оскаржити її рішення до суду в десятиденний строк з дня вручення їм виписки з протоколу засідання комісії чи його копії (ст. 228 КЗпП).

Останнім часом достатньо активно впроваджується практика медіації (посередництва) при розгляді цивільних спорів. 03.11.2016 р було прийнято за основу проект Закону України «Про медіацію». Існують міжнародні стандарти медіації – Рекомендація Рес (98)1Е Комітету міністрів державам – членам Ради Європи щодо медіації

в сімейних справах від 21.01.1998 р., Рекомендація Rec (2001)9 Комітету міністрів державам – членам Ради Європи щодо альтернативного судового розгляду спорів між адміністративними органами сторонами – приватними особами (адміністративні справи) від 05.09.2001 р., Рекомендація Rec (2002)10 Комітету міністрів державам – членам Ради Європи щодо медіації в цивільних справах від 18.09.2002 р., Типовий закон «Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру», прийнятий Комісією ООН по праву міжнародної торгівлі UNCITRAL 2002 р., та ін.

Отже, формами захисту є: 1) судова (ст. 55 Конституції, ст. 16 ЦК); 2) адміністративна (ст. 17 ЦК); 3) нотаріальна (ст. 18 ЦК); 4) альтернативна – третейськими судами, комісіями по трудових спорах, за участю медіатора тощо.

===== 2. СУДОВА ВЛАДА І ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Судовий захист – найвища гарантія забезпечення прав і свобод громадян та юридичних осіб, здійснюється за допомогою правосуддя як форми реалізації судової влади, тому поняття правосуддя слід розглядати в контексті судової влади.

У розділі 8 Конституції України і в галузевому процесуальному законодавстві можна простежити закріплення таких основних ознак судової влади:

- будь який юридичний спір відноситься до юрисдикції суду;
- ніякі органи не можуть бути засновані як конкуруючі з судами, передбаченими Конституцією;
- ані державна влада ані політична сила не має права втручатися в діяльність суду;
- жоден суб'єкт права не може бути позбавлений права звернення до суду в усіх випадках, коли він вважає своє право порушеним.

Судова влада, як уже вказувалося, реалізується у формі правосуддя у цивільних справах, тобто, інакше кажучи, правосуддя є формою реалізації судової влади.

Правосуддя – форма реалізації судової влади, правозастосовна діяльність суду, спрямована на охорону і захист цивільних прав та законних інтересів шляхом розгляду і вирішення цивільних справ.

Ознаки правосуддя:

- правосуддя здійснюється тільки судом (в цьому проявляється винятковість судової влади);

- незалежність суду у здійсненні судових функцій від яких би то не було інших органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян; незалежність суду від зовнішнього впливу;

- приналежність суду права самостійно застосовувати норми, не звертаючись при цьому до інших органів держави. Судова діяльність – це правозастосовна діяльність: в результаті здійснення правосуддя визначаються вид і обсяг суб'єктивних прав і обов'язків. Висновок про їх наявність чи відсутність суд робить на основі з'ясування фактичних обставин у справі за допомогою дослідження доказів у судовому засіданні і застосуванні загальної норми до конкретної правової ситуації;

- специфічні цілі правосуддя: правосуддя покликане спеціально здійснювати тільки їх і саме вони визначають зміст всієї діяльності суду (ст. 2 ЦПК). Співвідношення понять «правосуддя» і «захист цивільних прав» слід представляти так, що поняття «захист цивільних прав» є спільним, властивим діяльності всіх юрисдикційних органів, а поняття правосуддя – лише форма захисту прав і інтересів, що здійснюється виключно судом;

- доступність судового захисту (система судів, можливість особистої участі при розгляді та вирішенні справи, закріплення вичерпно-го переліку підстав для відмови у відкритті провадження по справі);

- здійснення правосуддя в процесуальній формі – детальна регламентація вирішення справи по суті;

- дотримання вимог цивільної процесуальної форми пов'язано з законністю судового рішення;

- винесення рішення від імені держави, його загально-обов'язковість і примусовість виконання – ст. 18 ЦПК;

- можливість перегляду та оскарження судового рішення як гарантія виправлення судових помилок – ст. 17 ЦПК;

- правосуддя здійснюється певним способом (у визначеній законодавством формі) – шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях цивільних справ;
- можливість застосування заходів державного примусу.

3. ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА ЙОГО СТРУКТУРА (СТАДІЇ, ПРОВАДЖЕННЯ)

Необхідно визначити співвідношення понять правосуддя, цивільний процес і цивільне судочинство. Цивільний процес (або судочинство) – це діяльність суду та інших учасників цивільного судочинства з приводу розгляду та вирішення справи, що здійснюється в порядку, передбаченому цивільними процесуальними нормами.

Таким чином, правосуддя – це форма реалізації судової влади, а цивільний процес – форма здійснення правосуддя.

Відмінність правосуддя від цивільного процесу можна простежити за двома моментами:

- діяльність не тільки суду, але і суб'єктів цивільного процесу;
- форма реалізації правосуддя.

Цивільний процес складається з трьох основних елементів: стадії, провадження і цивільна процесуальна форма.

З часової точки зору цивільний процес характеризується стадійністю. Наявність стадій в цивільному процесі обумовлюється послідовністю і терміновістю здійснення процесуальних дій.

Стадія цивільного процесу – це сукупність процесуальних дій, об'єднаних найближчою процесуальною метою і характеризується, крім того, власним змістом, колом суб'єктів, особливостями процесуального оформлення і просторово-часовими межами.

Серед стадій цивільного процесу виділяються наступні:

- відкриття провадження у справі;
- підготовче провадження;
- розгляд справи по суті;
- апеляційне провадження (перегляд рішень та ухвал судів першої інстанції, які не набрали законної сили);

– касаційне провадження (перегляд рішень та ухвал судів першої інстанції; постанов та ухвал апеляційної інстанції, які набрали законної сили);

– провадження у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами.

– стадія виконання судових рішень (виконавче провадження).

З точки зору предметної або змістовної процес характеризується провадженнями.

Перед цивільним судочинством стоять завдання, закріплені в ст. 2 ГПК. Здійснюються ці завдання шляхом розгляду досить широкого кола цивільних справ. Частина 2 ст. 19 ЦПК закріплює три провадження в межах цивільного судочинства, що є відображенням процесуальних особливостей розгляду деяких категорій справ, об'єднаних в різні провадження. Так, виділяють : позовне (загальне та спрощене), наказне та окреме провадження.

Провадження в цивільному судочинстві – це врегульований законом порядок розгляду і вирішення справ, подібних за своєю матеріально-правову природою, що обумовило певні процесуальні особливості їх судового розгляду і вирішення.

Позовне провадження характеризується наявністю спору про право цивільне. Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

Спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ, що виникають з трудових відносин, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

Відповідно до ст. 19 ЦПК малозначними справами є:

1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Формою звернення до суду в порядку позовного провадження, не залежно від форми – загальне або спрощене – є позовна заява.

Сторонами позовного провадження виступають позивач та відповідач.

Наказне провадження здійснюється з метою постановлення судового наказу, який відповідно до ст.160 ЦПК України є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 161 ЦПК. Формою звернення до суду у наказному провадженні є заява про видачу судового наказу. Сторонами наказного провадження є заявник та боржник. Характерною рисою наказного провадження є те, що вимоги, за якими видається судовий наказ, не повинні оскаржуватися протилежною стороною, оскільки в іншому випадку, тобто при наявності спору, якщо це вбачається із заяви і поданих документів, суд відмовляє в прийнятті заяви про видачу судового наказу, та роз'яснює заявникові право звернутися до суду в порядку позовного провадження для вирішення спору.

Окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Цей вид провадження характеризується відсутністю спору про право. Формою звернення до суду є заява. Сторонами окремого провадження є заявник та заінтересовані особи. В межах даного виду провадження встановлюються юридичні факти, якими захищаються не права, а інтереси, оскільки встановлення таких фактів впливає на визначення правового статусу громадянина.

Єдність цивільного процесу забезпечується тим, що розгляд справи здійснюється тільки в порядку, передбаченому ЦПК.

4. ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО ТА ІНШІ ФОРМИ СУДОЧИНСТВА

Судочинство в Україні диференціюється залежно від спеціалізації судів. Судова спеціалізація у сфері судової влади визначена консти-

туційно і вона стосується системи судів. Щодо організації судової влади (судової системи), то вона будується відповідно до таких засадничих конституційних положень, як територіальність та спеціалізація (ст. 125 Конституції України).

До 2005 р., тобто до прийняття Кодексу адміністративного судочинства України існувало два цивілістичних напрямки судової юрисдикції – цивільне і господарське судочинство. З 2005 р. в системі судової влади було створено третю судову спеціалізацію – адміністративні суди.

Цивільний процес розраховано на здійснення правосуддя в широкій галузі правовідносин, які характеризуються юридичною рівністю їх учасників (цивільних, сімейних тощо). Коло цивільних справ, які суди розглядають у порядку цивільного судочинства, визначені ч. 1 ст. 19 ЦПК України. Це справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами.

У порядку цивільного судочинства розглядаються позовні справи, справи наказного та окремого провадження. Цивільні суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу (ч. 8 ст. 19 ЦПК).

Галузеве процесуальне законодавство визначає юрисдикційні повноваження та компетенцію цивільних, адміністративних та господарських судів (ст. 19 ЦПК, ст. 19 КАС, ст. 20 ГПК).

На відміну від цивільного судочинства господарські суди відповідно до ст.20 ГПК України розглядають:

1) справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, а також у спо-

рах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці;

2) справи у спорах щодо приватизації майна, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду;

3) справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів;

4) справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних та спадкових правовідносинах;

5) справи у спорах щодо цінних паперів, в тому числі пов'язані з правами на цінні папери та правами, що виникають з них, емісією, розміщенням, обігом та погашенням цінних паперів, обліком прав на цінні папери, зобов'язаннями за цінними паперами, крім боргових цінних паперів, власником яких є фізична особа, яка не є підприємцем, та векселів, що використовуються у податкових та митних правовідносинах;

6) справи у спорах щодо права власності чи іншого речового права на майно (рухоме та нерухоме, в тому числі землю), реєстрації або обліку прав на майно, яке (права на яке) є предметом спору, визнання недійсними актів, що порушують такі права, крім спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, та спорів щодо вилучення майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, а також справи у спорах щодо майна, що є предметом забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці;

7) справи у спорах, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції, в тому числі у спорах, пов'язаних з оскарженням рішень Антимонопольного комітету України, а також справи за заявами органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законом до їх компе-

тенції, крім спорів, які віднесені до юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності;

8) справи про банкрутство та справи у спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого відкрито провадження у справі про банкрутство, у тому числі справи у спорах про визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника, за винятком спорів про визначення та сплату (стягнення) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до Податкового кодексу України, а також спорів про визнання недійсними правочинів за позовом контролюючого органу на виконання його повноважень, визначених Податковим кодексом України;

9) справи за заявами про затвердження планів санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство;

10) справи у спорах щодо оскарження актів (рішень) суб'єктів господарювання та їх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності, крім актів (рішень) суб'єктів владних повноважень, прийнятих на виконання їхніх владних управлінських функцій, та спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем;

11) справи про оскарження рішень третейських судів та про видачу наказу на примусове виконання рішень третейських судів, утворених відповідно до Закону України «Про третейські суди», якщо такі рішення ухвалені у спорах, зазначених у цій статті;

12) справи у спорах між юридичною особою та її посадовою особою (у тому числі посадовою особою, повноваження якої припинені) про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі діями (бездіяльністю) такої посадової особи, за позовом власника (учасника, акціонера) такої юридичної особи, поданим в її інтересах;

13) вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, визнання недійсними актів, що порушують права на майно (майнові права), якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав чи спору, що виник з корпоративних відносин, якщо цей спір підлягає розгляду в господарському суді і переданий на його розгляд разом з такими вимогами;